

Meerjarenbeleidsplan 2017-2021 LBF

Inhoud

Het landschap is van en voor ons allemaal	3
Mensenhand.....	3
Wie pakt de handschoen op?	3
Wat betekent bovenstaande voor de Friese situatie?	4
De positie van LBF binnen de friese context.	4
De rollen van LBF als organisatie.....	5
Programma Landbouw en water	6
Waarom belangrijk voor LBF?	6
Maatschappelijke context, relevante trends en ontwikkelingen.....	6
Wat voegen wij toe	7
Wat zijn de projecten?	8
Programma Erfgoed en Beleving	9
Maatschappelijke context, relevante trends en ontwikkelingen.....	9
Wat voegen wij toe	10
Wat zijn de projecten?	10
Programma Mens en Maatschappij.....	12
Waarom belangrijk voor LBF?	12
Maatschappelijke context, relevante trends en ontwikkelingen.....	12
Ambities.....	13
Wat voegen wij toe?.....	14
Wat zijn de projecten?	14
Biodiversiteit en monitoring	15
Wie zijn de partners en opdrachtgevers	17

Het landschap is van en voor ons allemaal

Het cultuurlandschap is gevormd door een continue wederzijdse beïnvloeding van de natuurlijke basis enerzijds en hoe onze mensenhand daarop ingrijpt anderzijds.

Het is een weerslag van de beschaving, ontwikkelingen en beslissingen van onze Nederlandse cultuur. Van de keuzes die we als samenleving gemaakt hebben en nog zullen maken. Zowel op bestuurlijk, politiek (bv. landbouw-, energiebeleid, infrastructuur etc.) als ook op individueel niveau (bv. koopgedrag, energieverbruik, keuze voor vervoer etc.), en alle andere actoren die denkbaar zijn tussen deze twee uitersten.

Er is dan ook sprake van samenhang tussen natuur en cultuur.

De Natuurlijke Basis is het fundament van al het leven. Het biedt belangrijke natuurlijke hulpbronnen en is de basis voor de zo belangrijke biodiversiteit. Essentieel voor de productie van het voedsel dat we eten, zuurstof dat we inademen en de natuur om in te ontspannen.

Natuurlijke omstandigheden bepalen in sterke mate de diversiteit van ons cultuurlandschap.

Factoren als bodem, water, reliëf en ook het klimaat zorgen voor deze diversiteit en zijn ook bepalend voor het gebruik van ons landschap: hoe benutten we het landschap, hoe beleven we het, welke planten en dieren leven er?

Mensenhand

Er is sprake van continue dynamiek. De onderlinge dynamiek van de natuur en onze mensenhand vernieuwt ons landschap steeds opnieuw. We gebruiken het landschap om in te wonen, te werken en in te recreëren. Dit verschillend gebruik reflecteert zich in ons cultuurlandschap en veroorzaakt op haar beurt ook weer een enorme diversiteit.

Naast deze ruimtelijke dimensie is er bovendien ook nog sprake van een dimensie in tijd: de geschiedenis van landschappen. Verhalen, tradities, cultuur door de tijd heen voegt een belangrijke waarde toe aan de diversiteit van de cultuurlandschappen. Het is een spiegel van onze collectieve geschiedenis. De betekenis daarvan verandert overigens door de jaren heen, de perceptie ervan wordt bepaald door de tijd waarin we leven. Al met al voldoende menselijke invloed om te spreken van cultuurlandschappen.

De Raad voor de Leefomgeving formuleerde onlangs in het rapport “Verbindend landschap” (nov. 2016) het als volgt:

“Landschap is het canvas waarop natuur en mensen in het verleden de omgeving vormden, en waar ook in de toekomst ruimtelijke ontwikkelingen vorm en kleur krijgen”.

Het landschap wordt hiermee gepositioneerd als de verbindende schakel tussen verleden, heden en toekomst.

Uitdaging

Ontwikkelingen in de cultuurlandschappen zijn van alle tijden, zij het dat de snelheid en mate van ingrijpen door mensenhand in een zo rap tempo gaat dat er onbalans ontstaat met onze essentiële natuurlijke basis.

Het is dan ook een zoektocht naar de juiste strategie waarin aandacht voor zowel de *ontwikkeling*, als voor het *behoud* van cultuurlandschappen is.

Ontwikkeling, omdat we ook in de toekomst zo willen blijven werken, wonen en recreëren dat dat aansluit op onze omgeving. Teveel belemmeringen zullen leiden tot verlies van sociaal en economisch draagvlak.

Tegelijkertijd is *behouden* ook van groot belang: de intrinsieke waarde van de natuurlijke basis en de waarden die we door de eeuwen toegevoegd hebben. Ook voor toekomstige generaties.

Wie pakt de handschoen op?

Als gezegd: het cultuurlandschap is van ons allemaal ofwel: het heeft geen eigenaar. Land kan je bezitten, het landschap niet. LBF is als maatschappelijke organisatie degene die de handschoen

oppakt en in de hele provincie streeft naar behoud en ontwikkeling van het cultuurlandschap. Verder kijkend dan eigendomsgrenzen, leefgebieden en beleidsplannen: vanuit de intrinsieke waarde van het landschap adviseren, ontwikkelen en behouden. Gedeeld eigendom biedt kansen maar er schuilt ook een gevaar in: als iets van allen is bestaat de kans dat niemand verantwoordelijkheid neemt. Zorg voor het cultuurlandschap vraagt om goede samenwerking tussen vele partijen. Het werkveld van het cultuurlandschap is heel breed, LBF is de verbindende schakel tussen de sectorale beleidsopgaven die elk hun impact hebben op de ruimte. Samen met It Fryske Gea bezien we op dit moment hoe we de inzet van Doarpenlân kunnen benutten.

Wat betekent bovenstaande voor de Friese situatie?

Landschapskwaliteit is een verantwoordelijkheid van de gehele Friese samenleving. Het betrekken van die samenleving bij het uit te voeren landschapsbeleid is dan ook een belangrijke voorwaarde, waarbij overheden en semi-overheden, (agrarische) bedrijven, burgers en maatschappelijke organisaties ieder vanuit zijn of haar eigen verantwoordelijkheid gezamenlijk bijdragen aan het tot stand brengen van de landschapsdoelen en in stand houden van het cultuurlandschap. Hiermee wordt het cultuurlandschap zoveel mogelijk gedeeld en wordt het van iedereen.

Veel kan gerealiseerd worden samen met en door de Friese samenleving. Dit vraagt echter wel om faciliteiten: beleidsmatig, financieel en op het gebied van kennis. LBF ziet landschap dan ook als een collectief belang, boven alle sectoren.

De positie van LBF binnen de friese context.

LBF is een maatschappelijke organisatie die een duidelijke langetermijnvisie heeft op het cultuurlandschap. Binnen deze visie staan cultuurhistorie, identiteit, biodiversiteit en betrokkenheid van bewoners centraal. LBF speelt in op de actualiteit in de samenleving en ontplooit met de gemeenschap activiteiten die bijdragen aan deze langetermijnvisie.

In de samenleving leven wensen, ideeën en visies over hoe het verder zou moeten met de ontwikkeling van het cultuurlandschap. Maar ook wensen, ideeën en visies die invloed hebben op de ontwikkeling van datzelfde cultuurlandschap. LBF gaat met de initiatiefnemers om tafel om hier concrete projecten van te maken en te zoeken naar uitvoeringsmogelijkheden.

LBF heeft geen bezit en geen leden, en is daardoor een neutrale partij die handelt vanuit de intrinsieke waarde van het cultuurlandschap. LBF is in die zin een procespartij: het start een ontwikkeling op of sluit aan bij een idee uit de samenleving, brengt dit middels een projectplan, (bestuurlijk) overleg en kennisinput verder. Vervolgens worden er financieringsstromen aan verbonden en wordt het een project, al dan niet uitgevoerd in eigen beheer. Tenslotte worden de intrinsieke waarde van het cultuurlandschap, de inhoudelijke kennis en de ervaringen vanuit processen en projecten verbonden aan de uitvoering. Deze inzet tezamen met een goede follow-up van de ingezette ontwikkelingen kenmerken LBF.

Er wordt ingezet op projecten die bijvoorbeeld een bijdrage leveren aan de inzet van agrarisch landschapsbeheer, de biodiversiteit, de beleefbaarheid van het cultuurlandschap en landschapseducatie. Zo blijven we werken aan de toekomst van het cultuurlandschap.

De rollen van LBF als organisatie

Concreet geeft LBF als organisatie invulling aan de volgende rollen:

LBF is vraagbaak Advisering overheden Advisering particulieren Visievorming Meldpunt vleermuizen	LBF is kennispool Analyses Klankbordgroepen Monitoring GIS Bestekken Uitvoering Directie & toezicht	LBF initieert Signaleren Concretiseren initiatieven Projectontwikkeling Financiering Fondsenwerving
LBF is procesmanager Procesontwikkeling Procesbegeleiding	LBF is projectleider Begeleiding Aansturing Financiële administratie	LBF is uitvoerder Groenbestekken Inrichtingsplannen erven Begeleiding uitvoering Toezicht & directie

In de programmalijnen komen deze rollen elk op hun eigen manier terug. In de meeste processen en projecten vervult LBF meerdere rollen en op meerdere manieren. We zijn nooit alleen procesbegeleider, initiator of uitvoerder: altijd een combinatie van rollen die bijdraagt aan onze missie.

Onze missie

LBF zet zich als organisatie al ruim 30 jaar in voor het cultuurlandschap mét de mensen:

LBF werkt aan een vitaal en herkenbaar Fries cultuurlandschap, vóór en met bewoners en gebruikers.

Dit werken we de komende jaren uit in drie programma's:

1. Landbouw en water
2. Erfgoed en beleving
3. Mens en maatschappij

Deze drie programma's zijn met elkaar verbonden door twee thema's (naast landschap) die ook apart worden toegelicht:

4. Biodiversiteit & Monitoring

Per programma en per thema is de maatschappelijke context geduid: de relevante trends en ontwikkelingen; daaruit volgen onze ambities die weer leiden tot projecten. Het belang van het betreffende programma voor LBF, en daarmee voor het cultuurlandschap is tevens opgetekend. Per programma is een voorbeeld uitgelicht van de werkwijze van LBF.

Tot slot zijn de partners aangegeven want LBF is en blijft een netwerkorganisatie die verbonden is met vele partners.

1. Programma Landbouw en water

Waarom belangrijk voor LBF?

In Fryslân is ruim 66 % van de oppervlakte in gebruik als landbouwgrond waarmee meteen duidelijk wordt dat de aanblik van de provincie voor een groot deel wordt bepaald door de activiteiten die door boeren worden ontplooid. Activiteiten die plaats vinden in een zeer divers cultuurlandschap met een grote verscheidenheid aan landschapstypen en een relatief grote mate van groene en blauwe dooradering. Van laag naar hoog, van Waddenzee naar de hogere zandgronden met op veel plaatsen de ontstaansgeschiedenis nog steeds goed herkenbaar. Het boer zijn en het boerenland is niet meer te vergelijken met 50 jaar geleden. Dit als gevolg van een transitie richting meer productie en de daarmee gepaard gaande efficiëntie. Toch is er gelukkig ook weer toenemende aandacht voor de omgeving waarin die productie plaatsvindt. Biodiversiteit en landschap spelen daarin een prominente rol.

Maatschappelijke context, relevante trends en ontwikkelingen

De toenemende aandacht voor de omgeving vertaalt zich ook in ongerustheid van bewoners over de gevolgen van de intensieve productie omstandigheden voor het cultuurlandschap. Er wordt in open grasland en open akkerland steeds meer eenvormigheid en wat biodiversiteit betreft 'leegheid' ervaren. Iets dat in de besloten landschappen ook speelt in het grasland, maar minder in de opgaande elementen zelf. Dat lijkt zo op het eerste gezicht niet moeilijk vast te stellen, vraagt om verandering maar ook om cijfermatige onderbouwing met monitoring. Verandering is zeker niet eenvoudig. Individuele bedrijven kunnen niet à la minute de bedrijfsvoering omgooien zonder in de financiële problemen te komen. Dat vergt een flinke omslag van de sector en dat kost naast een heroriëntering ook tijd om aan te passen.

LBF beweegt zich al meer dan 25 jaar op het snijvlak van landschap en bedrijfsvoering en is bij uitstek in staat oplossingen te vinden.

- De maatschappelijke aandacht voor de sector neemt toe, vooral met het oog op biodiversiteit, dierenwelzijn, intensieve veehouderij en de effecten op de gezondheid bevolking, maar ook landschappelijk aspecten. Nederland blijft in de publieke opinie een land van water en koeien.
- Het beleidsmatig opschuiven van overheden richting natuur inclusieve landbouw is definitief ingezet.
- De schaalvergroting in onze provincie gaat nog steeds door (bron CBS): minder maar grotere bedrijven, meer dan gemiddeld over NL. De effecten van de stoppersregeling moeten nog uitkristalliseren maar betekent in ieder geval ook een flink aantal minder bedrijven.
- De gekozen koers in het natuurbeheerplan van de provincie zorgt via het spoor van Agrarisch natuurbeheer voor een verbreding van deze discipline in de provincie. En ligt er ook meer verantwoordelijkheid bij de boeren zelf door belangrijke rollen toe te kennen aan de gevormde collectieven. Er is ook nadrukkelijk aandacht voor de ecologie in water.
- Er wordt meebewogen door de verwerkende industrie, waaronder de zuivel, in maatschappelijke discussies. En er worden voorzichtige stappen gezet naar economische waardering voor de omstandigheden waaronder wordt geproduceerd. Daaronder premies voor weidegang en duurzaam produceren (Foqus Planet)
- In Europees verband gemaakte afspraken worden beslissend voor de koers van nationale regelgeving m.b.t. mineralen en daaraan gekoppelde hoeveelheden dieren. De Nederlandse zuivelorganisaties spelen daarin naast de rijksoverheid ook een belangrijke rol.
- Er komt meer aandacht voor de diversificatie in de landbouw. Een landbouw die divers is, en die geen eenvormige benadering en aanpak vraagt. (biologische landbouw, vetweiders, zeldzame rassen etc.)
- In monitoring en registratie van het cultuurlandschap als 'gereedschap' lopen we voorop in Fryslân (wordt later separaat uitgewerkt)
- De doelen in de KRW worden maar langzaam en in onvoldoende omvang gerealiseerd.
- Een integrale aanpak van de Feangreideproblematiek komt binnen de aangewezen pilotgebieden moeizaam van de grond, zowel in het overleg als ook wat uitvoering betreft.

Ambitie

Wij willen de herkenbaarheid van het cultuurlandschap (Grutsk) behouden en de biodiversiteit daarin versterken.

- Dat doen we door in te zetten op nieuwe en het versterken van bestaande verdienmodellen waarin in haalbare economische modellen ruimte is voor ondernemen in een aantrekkelijk cultuurlandschap.
- We willen de kennis van biodiversiteit in cultuurlandschap verhogen. Dat wil zeggen relaties tussen gebruik en beheer van tot nu toe minder onderzochte onderdelen in het Friese landschap als de zandgebieden, veenweide en open akkerland.
- Door te werken aan bovenstaande ambities willen we bijdragen aan een dialoog tussen landbouw en maatschappij met begrip voor elkaars standpunten en handelwijzen.
- Het breder volgen van de ontwikkelingen in cultuurlandschap via monitoring wordt al langer aan gewerkt. Dit door het meestal in opdracht en soms met eigen middelen verzamelen van data omtrent voorkomen en kwaliteit van landschapselementen. En deze in een digitale omgeving te plaatsen. We gaan een start maken met een analyse van onze eigen data en zetten in op het verder inwinnen voor en implementeren van landschapsdata in landelijke systemen. Deze zijn essentieel voor registratie en bijvoorbeeld handhaving maar ook voor het inschatten van potenties (bijvoorbeeld biomassa) van te halen doelen en benodigde middelen voor instandhouding.
- Biomassa geeft een economische waarde aan groene landschapselementen. We blijven ons inzetten om de via projecten vergaarde kennis op dit vlak in te zetten in nieuwe ontwikkelingen als pelletering en energie arrangementen met biomassa leveranciers. Via deze weg kan een deel van de onderhoudskosten worden gerealiseerd. (Dit onderdeel wordt later separaat uitgewerkt)
- Verpachters meenemen om naast economische overwegingen ook maatschappelijke waarden als landschap, cultuurhistorie en biodiversiteit onderdeel te laten zijn van in gebruik geven grond (komt in actieplan)
- Via projecten in Feangreide en KRW de blauwe/natte dooradering verder vorm geven
- Via landschapsplannen de natuurinclusiviteit waarderen via zuivelspoor

Wat voegen wij toe

- Intermediair en bruggenbouwer in overleg, in feangreide en het KRW-dossier
- Werken aan gedragen en praktische oplossingen die werkelijk iets toevoegen aan natuur inclusieve landbouw en verdienmodellen op basis van ruim 25 jaar ervaring met boer en landschap.
- Door digitale verwerking gegevens en digitale ondersteuning efficiënter (laten) werken en opgaven aan elkaar koppelen/zichtbaar maken.
- We adviseren overheden hoe doelen bereikt kunnen worden (provincie met POP3 Landschapsherstel, Wetterskip met KRW), vooral welke randvoorwaarden noodzakelijk zijn om realisatie mogelijk te maken.
- LBF werkt met oog voor beleidsdoelen en met het oog op praktische haalbaarheid.
- Initiëren onderzoek naar relaties biodiversiteit en beheer, voeren dat uit en zijn via kennis (documenten) in staat de vertaalslag te maken naar praktische beheeroplossingen.
- We begeleiden gebiedspartijen in de zoektocht naar hun positie m.b.t. partners en beheerders.
- Zijn in staat complexe regelingen te benutten voor financiering en werkelijke uitvoering.
- Maken analyses en maken zichtbaar waar zich knelpunten en kansen bevinden en dat overzichtelijk presenteren met behulp digitale technieken als GIS.
- LBF is in staat om binnen aangegeven inhoudelijke en financiële kaders een strakke regie te voeren op uitvoering in grote projecten als landschapsinventarisaties, uitvoering in gebiedsontwikkeling en herstel projecten landschap (bestekken maken, begeleiden van de uitvoering, toezicht en directie) en vormen daarin een betrouwbare partner.

Wat zijn de projecten?

- Landschapsherstel POP3: Er wordt gebiedsgericht ingezet op landschapsherstel door de samenwerking met agrarische collectieven aan te gaan. De landschap specifieke elementen worden in de gebieden Terschelling, Noardlike Fryske Wâlden, Zuidoost en Sint-Nicolaasga versterkt door middel van een kwaliteitsslag.
- Monitoring biodiversiteit Droge Dooradering
- Pilot registratie landschapselementen RCE
- Wilde bijenlinie
- Verbinden maatschappij en boeren
- Natuur inclusief; verbinden opgave aan praktijk/economie
- Pilot KRW/water Zuidoost Fryslân i.s.m. met collectief/Doarpenlân en Wetterskip
- Uitwerking Pilot Feangreidefysje

Uitgelicht voorbeeld

LBF werkt nauw samen met Agrarische natuur en landschapsverenigingen en collectieven. In de aanloop naar het nieuwe ANLb 2016 werd veel kennis en ervaring ingebracht in achtereenvolgens pilots GLB, processen met ANV's als voorbereiding op gerichte samenwerking met streek en beheerders, gebiedsprocessen met gemeenten, TBO's en Wetterskip, ANV's begeleiden in de zoektocht naar hun positie en verantwoordelijkheden, vormgeven beheerpakketten en bijbehorende normkosten, opleiden gebiedsregisseurs, gerichte werving en assistentie bij werving en het vormgeven en opleiden van schouwcommissies. Daarnaast werd ecologische onderzoek geïnitieerd, begeleid en deels zelf uitgevoerd om de juiste keuzes bij werving en het neerleggen van het beheer te kunnen maken.

2. Programma Erfgoed en Beleving

Maatschappelijke context, relevante trends en ontwikkelingen

Erfgoed betekent voor LBF: de karakteristieke elementen en structuren behouden en ontwikkelen; niet alleen op element niveau maar juist op landschapsschaal.

Beleving betekent voor LBF: ontsluiting van het cultuurlandschap en de verhalen daarvan vastleggen en vertellen.

- Vergrijzing, krimp van de bevolking op het platteland en de groei van steden zorgen voor een verschuiving van voorzieningen. De dorpen worden de veraf gelegen woonwijken van de steden zonder voorzieningen. Deze ontwikkeling heeft vele gevolgen. O.a. de samenstelling van de samenleving in de dorpen verandert, de structuur in de dorpen verandert en het gebruik van de infrastructuur naar de steden intensiveert. Ontwikkelingen die in het landschap leiden tot grootschalige infrastructurele ingrepen en verandering van landschapswaarden en kwaliteit.
- Friesland bestaat voor meer dan 66% uit landbouwgrond.¹ Binnen de landbouw zet de trend van schaalvergroting en intensivering verder door, dit blijkt uit de CBS cijfers van afgelopen 5 jaar: minder bedrijven met grotere aantallen dieren. Boerenbedrijven zijn gestopt of gaan stoppen. De boerderijen gaan over in andere handen en krijgen een andere functie, terwijl het areaal landbouwgrond gelijk blijft. Als gevolg van deze trend zijn verkavelingspatronen aan verandering onderhevig, krijgen landschapselementen een andere betekenis in het cultuurlandschap en krijgt het boeren erf een andere functie en inrichting. Kortom de herkenbaarheid van het cultuurlandschap verandert meer dan ooit, terwijl de leesbaarheid en herkenbaarheid juist een intrinsieke waarde is.
- Het Friese cultuurlandschap en de ontwikkeling hiervan is op veel plekken in de provincie nog goed leesbaar. Enerzijds is er aandacht voor de kwaliteit van de leefomgeving, anderzijds ontbreken feiten en cijfers hiervan. In kader van de Europese Landschapsconventie komt er uit verschillende hoeken de vraag om gegevens om uitspraken te kunnen doen over de ontwikkeling van het Nederlandse cultuurlandschap. In Friesland ontbreken deze gegevens ook. De verwachting is dat binnen afzienbare termijn aan monitoring van het cultuurlandschap gewerkt gaat worden. Met deze gegevens wordt het mogelijk om gericht op herstel en versterking van het cultuurlandschap in te zetten. Van de Nederlandse bevolking is 80 % in erfgoed geïnteresseerd en heeft 20 % een sterke interesse in één of meer van de vijf vormen van erfgoed (geschiedenis in het algemeen, familie-, regionale of lokale geschiedenis, historische steden, dorpen of gebouwen, historische voorwerpen en oude gebruiken, tradities of ambachten).² Hierbij gaat het om interesse van de ontwikkeling hiervan, maar ook om het behoud van bijzondere elementen, structuren en de biodiversiteit. Boerenerven, singels, maar ook terpen, schansen en dijken zijn voorbeelden hiervan. Deze interesse geldt niet uitsluitend voor de bewoners maar ook voor de toerist. Met name het cultuurtoerisme zit in de lift.³
- Als organisatie heeft LBF aan de wieg gestaan van het faciliteren van de ontsluiting van het landelijk gebied door de ontwikkeling van het wandeltoerisme. De recreatieve mogelijkheden zijn door LBF uitgebreid door de ontwikkeling en aanleg van *Wandelnetwerk Fryslân*. Als initiator van het wandelknooppuntensysteem is onze taak voor de uitrol van het wandelsysteem afgerond.

Waarom belangrijk voor LBF?

Erfgoed is de term die men gebruikt om datgene aan te duiden, wat men van de voorouders erft. Het Friese cultuurlandschap behoort tot het erfgoed en in Friesland is het landschap en de landschaps-geschiedenis op veel plekken nog goed leesbaar. De grote diversiteit aan verschillende landschappen maakt dat het verhaal van Friesland zeer rijk is. Het cultuurlandschap bepaalt het aanzicht van de provincie, bepaalt de kwaliteit van de leefomgeving van de bewoners en bepaalt de belevingswaarde voor de bezoeker. Voor LBF is dit erfgoed de basis van het cultuurlandschap en is beleving de sleutel tot draagvlak.

¹ Akkerbouw, tuinbouw, grasland en groenvoedergewassen t.o.v. grondoppervlak provincie Friesland. Water uitgezonderd.

² NRIT Media, Centraal Bureau voor de Statistiek, NBTC Holland Marketing en CELTH, Centre of Expertise Leisure, Tourism & Hospitality, Trendrapport toerisme, recreatie en vrije tijd (najaar 2015)

³ TOERISME-VISIE PROVINCIE GRONINGEN KADER STELLENDE NOTITIE 2016 – 2020 (2016)

Onze rol herdefinieerde zich door de betrokkenheid bij het schrijven van het plan voor de Toeristische Basis Infrastructuur: *Zwerven door Fryslân dat tot uitvoering komt in: "Routenetwerk Fryslân bij de tijd en compleet"*. Voor de uitvoering hiervan kiest de provincie voor de Marrekrite, de beheerder van de routesystemen. Digitale toepassingen zijn volop in ontwikkeling binnen de erfgoedsector. Augmented reality, Virtual reality en location based services zijn technieken die zich razend snel ontwikkelen. Dit biedt mogelijkheden om de beleving van het cultuurlandschap te verdiepen en interessant te maken voor de bezoeker. Daarnaast zijn digitale toepassingen in te zetten voor kennisverzameling, monitoring en archivering.

Wat voegen wij toe

Ambitie

1. De leesbaarheid van het cultuurlandschap op basis van Grutsk behouden en versterken.
  - Samen met de bewoners werken aan de kwaliteit van het landschap in en om de dorpen.
  - Vraagbaak vormen voor de inrichting van de (boeren)erven.
2. Alle cultuurlandschappen in de provincie toegankelijk en beleefbaar maken.
  - Verbinden van de verhalen van het landschap aan de fiets- en wandelroutes.
3. Het Friese cultuurhistorisch erfgoed bij een breed publiek bekend maken.
  - Inzetten van kunst om het verhaal van het landschap/de plek te verbeelden.
  - Ontwikkeling Friese Waterlinie.
  - Ontwikkeling van het Terpenlandschap.
  - Verbeteren van de kwaliteit van historische structuren en elementen.
4. De leesbaarheid van het cultuurlandschap digitaal uitwerken.
  - Ontwikkelen van digitale toepassingen voor een leesbaar cultuurlandschap.
5. Alle relevante landschapselementen zijn opgenomen in de Basisregistratie Topografie.
  - Monitoring van landschapselementen en -structuren opzetten samen met de RCE.

- Kennis over onder andere
  - de biografie van het landschap
  - ontwikkeling van recreatieve netwerken en informatievoorziening
  - de inzet van kunst bij verbeelding
- Provinciaal en landelijk netwerk van:
  - Kennis (instituten)
  - Partner organisaties
  - Financiers van initiatieven
  - Kustenaars en verbeelders
  - Initiatiefnemers en projectpartners

Wat zijn de projecten?

- Dijken
- Staten en stinzen: beleefbaarheid vergoten, stinzefflora, het verhaal
- Terpenlandschap: vervolg van het Waddenfondsproject Terpen- en wierdenland een verhaal in ontwikkeling
- Boerenerven: kennis leveren over de inrichting en het onderhoud van het erf
- Friese Waterlinie (voortzetting huidige betrokkenheid in diverse projecten)
- Stekjes: zitgelegenheden die door een vormgever ontwikkeld worden en het verhaal van het cultuurlandschap vertellen

Uitgelicht voorbeeld

LBF zet zich in om het cultuurhistorisch erfgoed beleefbaar te houden. Het terpen- en wierdenlandschap is het oudste cultuurlandschap van Fryslân. Ruim 2500 jaar geleden zijn hier de eerste nederzettingen op terpen/wierden gebouwd. Vandaag de dag is de ontwikkeling die dit landschap in de loop der jaren heeft doorgemaakt nog altijd terug te lezen. In samenwerking met het Kenniscentrum Landschap en het Terpen- en Wierdenland (beide verbonden aan de RUG), LBG en Museum Wierdenland wordt de landschapsgeschiedenis naar boven gehaald en gekleurd met de specifieke verhalen van zes dorpen. In de zes dorpen worden samen met de bewoners maatregelen uitgevoerd om de karakteristieken van de terp/wierde te versterken en de beleefbaarheid te vergroten.

- Terp fan de Takomst: inzet van landart
- Drachtstercompagnie *Singellân, Doarp yn 't Grien & Kuierje*
- Monitoring van het cultuurlandschap in samenwerking met de RCE: een pilot initiëren van een landelijke uitrol van de Basis Registratie Topografie (BRT)
- Samen met bewoners IMF-projecten ontwikkelen thematische routes op bestaande infrastructuur netwerken

3. Programma Mens en Maatschappij

Waarom belangrijk voor LBF?

Het aandeel van burgers bij maatschappelijke ontwikkelingen neemt toe en de doe-democratie wordt steeds meer een feit. Dat geldt ook voor ruimtelijke ontwikkelingen. Voor LBF is het van wezenlijk belang dat mensen bewust met hun omgeving omgaan en dat de diversiteit van het cultuurlandschap een onuitputtelijke inspiratiebron vormt voor (ruimtelijke) ontwikkelingen. Voor mensen die actief betrokken zijn bij beheer en inrichting van de eigen omgeving geldt dat de omgeving voor hen meer betekenis krijgt. Burgerbetrokkenheid is daarom voor LBF altijd een middel, maar ook een doel.

Maatschappelijke context, relevante trends en ontwikkelingen

We bevinden ons in een veranderende samenleving waarin steeds meer **burgers zelf het initiatief** nemen in het vormgeven van hun eigen leefomgeving. De overheid, maar ook maatschappelijke organisaties zien hun rol veranderen. De afgelopen jaren is er volop geëxperimenteerd met nieuwe werkwijzen. Er wordt minder gestuurd en meer gefaciliteerd. Mede door de crisis ingegeven hebben veel lokale gemeenschappen duurzame en sociale initiatieven ontplooid, passend bij de menselijke maat. Zo zijn er veel (vrijwillige) zorginitiatieven en mensen gaan met elkaar groenten en fruit verbouwen in de eigen buurt. Hoewel in veel kleine dorpen op het platteland voorzieningen zijn verdwenen, lijken sociale dorpsstructuren opnieuw leven te krijgen door deze nieuwe trend. Friesland is een provincie van dorpen (ca. 400!), dus het is niet voor niets dat veel van deze initiatieven zich in Friesland afspelen.

- Op dit moment vindt wereldwijd een transitie plaats waarbij afscheid wordt genomen van fossiele brandstoffen. **Schonere en meer duurzame energiebronnen** als wind, zon en biomassa worden omarmd. Die transitie is nu al zichtbaar in het landschap, en zal in de komende jaren op veel plaatsen zichtbaarder worden naarmate er meer wind- en zonneparken gerealiseerd gaan worden. De energiecoöperaties die de afgelopen tijd zijn opgericht passen bij het beeld van de initiatiefrijke gemeenschappen.
- Er komt steeds meer interesse voor **duurzaam voedsel**. Steeds meer mensen willen niet alleen gezond eten, maar er komt ook meer vraag naar lokaal geproduceerde en biologische producten. Ook worden er steeds meer streekproducten als zodanig in de markt gezet en 'vergeten' groenten worden herontdekt. Daarnaast is er een steeds grotere groep mensen die zelf voedsel wil verbouwen, soms in collectief verband. Het aantal dorpstuinen in Friesland neemt nog steeds toe.

Mensen leven steeds langer en willen tot op hoge leeftijd fit en vitaal blijven en niet vereenzamen. De kans hierop is het grootst als men **gezond eet, veel beweegt en maatschappelijk actief blijft**. Er is dan ook een duidelijke trend zichtbaar die alles te maken heeft met een gezonde leefstijl; zowel bij de opvoeding van kinderen als bij (jong) volwassenen en ouderen. Bij de keuze voor vrijwillige inzet voor de maatschappij spelen sociale factoren, duurzaamheid en zingeving een voorname rol.

Een groter wordend aantal inwoners van de provincie Fryslân bekommert zich om de dalende **biodiversiteit in het cultuurlandschap**. Een deel van deze mensen is bereid om een concrete bijdrage te leveren aan het verhogen van de biodiversiteit door alleen of samen met anderen maatregelen te treffen in de eigen omgeving. Dat kan op vele manieren, bijvoorbeeld door het ophangen van nestkasten voor zangvogels in de eigen tuin of door het aanleggen van bijenweides in het dorp.

Ambities

In het kader van het landelijke manifest “**De kracht van de groene vrijwilliger**” (LandschappenNL, IVN, SoortenNL en BoerEnNatuur) stelt LBF zich ten doel om betere samenwerking tussen vrijwilligersorganisaties tot stand te brengen, de groei binnen het groene vrijwilligerswerk vast te houden en het groene vrijwilligerswerk nog beter te faciliteren, bijvoorbeeld door digitale facilitering.

LBF streeft ernaar om **Friese bewonersinitiatieven** te laten groeien, daarnaast heeft LBF veel te bieden als het gaat om het bevorderen van **gezonde leefstijl**. Tot slot ontplooit LBF diverse activiteiten die gericht zijn op het tegengaan van de verschraving van de **biodiversiteit binnen het cultuurlandschap**.

Ambitie

Bewonersinitiatieven

1. Middels de ondersteuning van bewonersinitiatieven wordt bijgedragen aan een aantrekkelijker omgeving voor mens, plant en dier.
  - Shared Grien Space / realiseren van multifunctionele groene ruimtes
2. Het stimuleren en ondersteunen van burgerinitiatieven zorgt ervoor dat actieve betrokkenheid van mensen bij hun groene leefomgeving steeds meer de norm wordt.
  - Dorps- en wijkprojecten in het groen / vraaggerichte projectontwikkeling
3. Ondersteuning van kleinschalige voedselproductie in dorp of wijk draagt bij aan een duurzaam ingerichte woonomgeving.
  - Uitrol van ‘Lokale voedselinitiatieven’ binnen programma ‘Eetbaar Fryslân’
4. Het cultuurlandschap meer deel laten uitmaken van de planvorming bij lokale energieopwekking, bijvoorbeeld door opbrengsten aan te wenden voor het landschap.
  - Pilotproject rond ‘landschapsinclusieve’ energieopwekking

Gezonde leefstijl

5. Zoveel mogelijk Friezen (jong en oud) komen letterlijk in beweging in het cultuurlandschap door er te wandelen/fietsen of door actief onderhoud te plegen.
  - Gezond natuurwandelen / opstarten van wandelgroepen
  - Groene Loper / realiseren fysieke verbindingen tussen mens en natuur/landschap
  - Educatiedagen in het landschap en vergroenen van de schoolomgeving
  - Natuurwerkdag en landschapswerkdagen door vrijwilligers, vakantiecampen etc.

Bewoners en biodiversiteit

6. Kansen die bewoners in Friesland hebben om in hun eigen omgeving bij te dragen aan het verhogen van biodiversiteit worden ten volste benut.
  - Realisatie nachttuinennetwerk
  - Natuurlijk Ferskaat / burger- en biodiversiteitsprojecten in NW en NO-Fryslân
  - De wilde bijenlinie / project gericht op versterken van wilde bijenpopulatie

Wat voegen wij toe?

T.a.v. burgerbetrokkenheid bij landschap:

- LBF heeft een goed beeld van wat er op dit moment allemaal speelt binnen de Friese samenleving
- Afhankelijk van de situatie heeft LBF verschillende rollen binnen het 'speelveld van bewonersinitiatieven, namelijk:
  - Als aanjager,
  - Als facilitator/adviseur,
  - Als verbinder.
- De inbreng van inhoudelijke kennis bij bewonersinitiatieven concentreert zich rond:
  - Landschap,
  - Cultuurhistorie,
  - Soorten.
- Een intermediaire rol tussen burger en overheid:
  - Kennis van de wijze waarop bewoners willen en kunnen bijdragen aan ruimtelijke ontwikkelingen
  - Het zoeken van bijvoorbeeld cofinanciering voor (door de overheid) gesubsidieerde projecten
  - Het kunnen koppelen en richting geven aan initiatieven.

Uitgelicht voorbeeld

LBF voegt kennis en expertise toe bij diverse initiatieven uit de samenleving. LBF werkt samen met betrokken inwoners van verscheidene Friese dorpen om samen met hen het dorp en omgeving te verfraaien. Op dit terrein kan LBF leunen op een jarenlange ervaring die is opgedaan tijdens het verder brengen van verscheidene Bottom-up projecten en het begeleiden van tientallen groene dorpsprojecten. Tot slot maakt LBF gebruik van concepten die bewoners de mogelijkheid verschaffen om de relatie met de eigen omgeving te versterken, zoals Doarpen yn it Grien (groen, identiteit), Shared Grien Space (ruimte), Natuurlik ferskaat (biodiversiteit) en gezond natuurwandelen (natuur, gezondheid).

Wat zijn de projecten?

- Shared Grien Space / realiseren van multifunctionele groene ruimtes;
- Dorps- en wijkprojecten in het groen / vraaggerichte projectontwikkeling;
- Uitrol van 'Lokale voedselinitiatieven' binnen programma 'Eetbaar Fryslân';
- Pilotprojecten rond 'landschap inclusieve' energieopwekking;
- Gezond natuurwandelen / opstarten van wandelgroepen;
- Groene Loper / realiseren fysieke verbindingen tussen mens en natuur/landschap;
- Educatiedagen in het landschap en vergroenen van de schoolomgeving;
- Natuurwerkdag en landschapswerkdagen door vrijwilligers, vakantiecampen etc.;
- Realisatie nachttuinen netwerk;
- Natuurlik Ferskaat / burger- en biodiversiteitsprojecten in NW en NO-Fryslân;
- De wilde bijenlinie / project gericht op versterken van wilde bijenpopulatie;

4. Biodiversiteit en monitoring

De drie beschreven programma's worden met elkaar verbonden door het overkoepelende landschap. Inhoudelijk is er een verbinding en tevens overlap op de thema's biodiversiteit en monitoring. LBF is sinds haar oprichting actief bezig in het landschap, als projectenorganisatie en als uitvoerder. Dit maakt dat zij de waarde van feitelijke gegevens over landschap als geen ander kent. Dit komt tot uitdrukking in alle drie de programma's. LBF vindt dat een gezond cultuurlandschap een hoge biodiversiteit hoort te hebben. Diversiteit in flora en fauna, iets wat in de huidige tijd steeds meer onder druk staat. Op basis van de feiten werkt LBF aan het behoud en het vergroten van de biodiversiteit.

Beide thema's zijn dan ook niet los van elkaar te beschouwen: we weten pas wat we hebben en hadden als het is vastgelegd. Wanneer de woonomgeving aan verandering onderhevig is, worden meer mensen zich bewust van de aanwezige waarden. Dit gebeurt ook in Friesland. Denk bijvoorbeeld aan de discussies rond landschapspijn. Vaak worden discussies rond dit onderwerp gevoerd vanuit een bepaald belang. Soms vanuit emotionele waarde, soms vanuit economische belangen. Om zinnige uitspraken te kunnen doen, zijn feiten onontbeerlijk. Toch zijn getallen over landschap tot nu toe sterk ondervertegenwoordigd. Er wordt veel geld geïnvesteerd in herstel, aanleg en ook compensatie van landschap, maar het is niemand duidelijk hoeveel kilometer singel er in Friesland staat. En ook niet hoeveel er stond. We kunnen dus niet meten wat alle invloeden doen in het landschap, maar ook niet welk effect alle investeringen betekenen voor dat landschap. De cijfers die er wel zijn en de berichtgeving over het verlies van biodiversiteit in onze provincie en daarbuiten vragen om herbezinning. In Fryslân daalt de biodiversiteit nog sterker dan elders in Nederland⁴. Vooral in het cultuurlandschap maar ook in de natuurgebieden. Dat verlies wordt onderbouwd met cijfers, o.a. door Alterra/PBL, maar ook door ervaringen en waarnemingen van oprecht bezorgde inwoners die aangeven dat de problemen groot zijn. De oorzaken van het verlies wegnemen is niet zo eenvoudig. Veel activiteiten met een negatieve invloed op de biodiversiteit zijn onderdeel van landelijke en mondiale, op economie gebaseerde en gestuurde systemen. Je kunt individueel zeker iets ten positieve doen, maar het is onze uitdaging om het in het landschap op grotere schaal anders te doen zonder daarbij de economie uit het oog te verliezen. Aan een mooi en gezond cultuurlandschap is in de ogen van LBF onlosmakelijk een rijke flora en fauna verbonden.

Uitgelicht voorbeeld

Voor het verzamelen, gebruiken en toepassen van data heeft LBF op het gebied van biodiversiteit in het cultuurlandschap op meerdere vlakken onderzoek geïnitieerd en uitgevoerd. Om grip te krijgen op het voorkomen en de succesfactoren van de flora en fauna van opgaande landschapselementen werd in 2012 onderzoek uitgevoerd naar broedvogels, insecten, planten en vleermuizen in de Noardlike Fryske Wâlden en op dit moment in de hele provincie naar broedvogels en habitatkenmerken. Voor het beheer van ecologie in water werd voor alle collectieven een studiedag georganiseerd en via stagiaires onderzoek gedaan naar de implementatie van beheerpakketten voor natte dooradering.

⁴ Leeuwarder Courant 28 en 29-04-2016, op basis van Biodiversiteitsgraadmeters Fryslân; Status en trend van hoofd-natuurtypen en soorten. Wageningen, Alterra, Alterra-rapport 2431

Ambitie biodiversiteit

1. LBF is er van overtuigd dat het anders moet om in de toekomst in een gezonde leefomgeving te kunnen wonen en werken: LBF heeft de ambitie om de dalende trend te stoppen.
  - Natuurlijk ferskaat Noordwest.
  - Landschapsherstel Droge Dooradering provinciaal, versterken van de dooradering en het verhogen diversiteit van de groene elementen.
2. Met onze verworven kennis van cultuurlandschappen en ervaring in de omgang met grondgebruikers en bewoners, zijn we in staat om gericht te ondersteunen bij de ontwikkeling van beleid en om beleid snel om te zetten naar concrete en gedragen plannen. Onze kennis op het gebied van biodiversiteit hebben we de afgelopen jaren uit kunnen breiden door gericht onderzoek aan broedvogels, insecten en vleermuizen. Dat onderzoek loopt door en LBF gaat zich nog verder inzetten om betrouwbare data te verzamelen hoe de biodiversiteit zich ontwikkelt en wat de effecten van gevoerd beheer zijn.
  - Inventarisatie broedvogels en habitatkenmerken Droge Dooradering Fryslân: link leggen tussen beheer en biodiversiteit
  - Inventarisatie broedvogels, vleermuizen en planten NFW: monitoring ontwikkeling populaties en staat van de natuur.
3. Daarnaast gaan we de verworven kennis toepassen bij de uitvoering van onze projecten die we uitvoeren samen met overheden, collectieven en bewoners.
  - KRW Zuidoost Fryslân: Ecologie van water en blauwe dooradering in cultuurlandschap verhogen.
  - KRW Noordoost Fryslân: Ecologie van water en blauwe dooradering in cultuurlandschap verhogen.

Ambitie monitoring

LBF onderschrijft de waarde van monitoring in het debat rond het cultuurlandschap in Friesland en heeft de volgende ambities:

1. LBF verzamelt gegevens ten behoeve van monitoring van het cultuurlandschap
  - Meetnet Agrarisch Cultuurlandschap
  - Pilot 100% kartering groene landschapselementen
2. LBF draagt bij aan de monitoring van de effectiviteit van beheer in het cultuurlandschap
  - Inventarisatie broedvogels
3. LBF beheert alle meldingen van vleermuizen en steenmarters in Friesland
  - Meldpunt vleermuizen en steenmarters
4. LBF werkt aan de inventarisatie en monitoring van karakteristieke cultuurhistorische elementen
  - Inventarisatie transformatorhuisjes
  - Inventarisatie streekgebonden erfbebouwing
5. Verkennen monitoringvoorstel kernkwaliteiten 'Grutsk'.

Wie zijn de partners en opdrachtgevers

In alle activiteiten en projecten werkt LBF samen. We zijn een maatschappelijke organisatie, die zich richt op het concretiseren van onze missie en de daaraan gekoppelde ambities. Daarbij rekening houdend met de maatschappelijke context en altijd op andermans terrein.

Werken in het cultuurlandschap betekent steeds weer het zoeken naar mogelijkheden en samenwerkingspartners om gestelde ambities te bereiken. Dit impliceert dat we het nooit alleen kunnen doen.

De partners zijn (alfabetisch):

- Agrarische Collectieven:
  - Kollektievenberied
  - ELAN
  - Noardlike Fryske Walden
  - Waddenvogels
  - It Lege Midden
- Biologische landbouw (3,3 % melkveehouderijen is Fryslân is biologisch)
- Bosgroepen Noord en Oost Nederland
- De Friese Milieufederatie
- De Friesland Zorgverzekeraar
- De Kooikersvereniging
- De Marrekrite
- De Vrijwilligersacademie
- Dorpsbelangen en dorpencoördinatoren, groencommissies
- Fries museum
- Groene alliantie
- It Fryske Gea
- IVN
- Kenniscentrum Landschap
- Koöperaasje DoarpenLân
- LF2018
- Landschap Noord-Holland
- Landschapsbeheer Drenthe
- Landschapsbeheer Groningen
- LTO Noord
- Merk Fryslân
- Nationaal Landschap Noardlike Fryske Wâlden
- Nationaal Landschap Zuidwest Friesland / Mar en Klif
- Nationaal Park De Alde Feanen
- Natuurmonumenten
- Netwerk Duurzame Dorpen / Doarpswurk
- Nordwin college
- Overheden: de Friese Gemeenten en de Provincie Fryslân
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, RCE
- Staatsbosbeheer
- Steunpunt Monumentenzorg
- Stichting Celebrating Diversity
- Stichting erfgoed en publiek
- Stichting Keunstwurk
- Terpencentrum
- Tresoar
- Wetterskip Fryslân
- Woningbouwcorporaties